

Trest smrti [1992]

Vybrané kapitoly z filosofie – AVU 1992–93, 5. 10. 1992 (původně Jilemnice, 4. 10. 1992)

01

Filosofie a filosofové tu nejsou proto, aby jen vyjadřovali to, co si lidé i bez nich myslí, a už vůbec ne proto, aby potvrzovali to, co si lidé myslí. Právě naopak, filosoficky je třeba vždycky nejdříve nedůvěřovat tomu, co vypadá zcela samozřejmě, a raději se velmi dotěrně dotazovat, jak to bylo nebo jak to může být zdůvodněno a na jakých předpokladech je takové eventuelní zdůvodnění založeno.

02

Protože tu jsme na půdě, kde snad mohu předpokládat onu Evropu po staletí, ano již po dvě tisíciletí oslovovavší a ovlivňovavší, původně však ještě mnohem starší záповěď, která v Desateru zní tak striktně, jak jenom je možno pomyslit, totiž „Nezabiješ!“, můžeme vykročit také již starou štouravou otázkou, proč tedy nejenom v dávných, předkřesťanských časech, ale proč v křesťanské nebo alespoň křesťanstvím hluboce ovlivňované Evropě odedávna bylo a až donedávna, ano do dnešních dnů trvá do nepřehlednosti rozšířené ustavičné zabíjení.

03

Avšak ani to ještě není ta nejradikálnější otázka. Můžeme jít ještě dál a dotazovat se, proč vedle onoho jednoznačného „Nezabiješ!“ najdeme v mojžíšských příkazech uvedeny příklady toho, kdy je přímo náboženskou povinností někoho zabít, a to nikoliv neprávem a proti právu, nýbrž naopak po právu. Vždyť už i v našem jazyce slovo „poprava“ zřetelně naznačuje, že jde o zabití „po právu“. A pak můžeme – a jako křesťané dokonce musíme – jít ještě dál a zastavit se v ohromení před tím, že podle křesťanské tradice sám Bůh zvolil potupnou popravu jako konec života svého jednorozeného Syna, který byl a je „vere deus, vere homo“, tj. vpravdě Bohem a vpravdě člověkem.

04

To vše jsou velice hluboké a nesnadné otázky, kterým se obvykle vyhýbáme, ano, které vytěsňujeme ze svého vědomí a přemýšlení. Je tomu tak proto, že – jako moderní a dnes snad dokonce už post-moderní lidé – jsme zvyklí vytěsňovat ze svého vědomí myšlenku na smrt. Nezdá se vám absurdní diskutovat o oprávněnosti či neoprávněnosti trestu smrti, který ve většině civilizovaných zemí přichází v úvahu ve velmi omezeném počtu dost mimořádných, ano extrémních případů, když ve válce, v holocaustu, v různých etnických čistkách (jako dnes v bývalé Jugoslávii), ale dokonce v mnohem čtenějších automobilových a jiných dopravních a dalších nehodách přichází o život nesrovnatelně větší počet lidí? A dokonce lidí, kteří se neprovinili ničím, kteří měli jen tu smůlu, že se jako Židé narodili koncem minulého nebo začátkem tohoto století v Německu nebo na území za války Německem okupovaném, nebo kteří se narodili v tomto století v Jugoslávii, apod.?

05

Proč se nám otázka trestu smrti jeví tak vydělená z těchto nepochybně spíše nelidských než lidských kontextů? Vždyť i války mají svá pravidla, která sice mohou být porušována, ale která navzdory tomu jsou považována za platná – a přitom jde vždycky o hromadné zabíjení! Proč by nemohlo mít svá pravidla i individuální zabíjení nikoliv nazdařbůh, náhodnými střelami, nýbrž na základě posouzení poroty a platného soudního rozsudku, kde byly zváženy viny obžalovaného i všechny případné polehčující okolnosti odpovědně podle platných zákonů? Proč se nám zdá individuální, pečlivě zvážený trest smrti čímsi nesnesitelnějším než ono masové zabíjení lidí ve válce, na silnicích, ale také pomalé ubíjení a zabíjení lidí a dokonce dětí nejrůznějšími jedy v ovzduší a v potravinách, v drogách organizovaně vyráběných a rozšiřovaných zločinnými gangy a mafiemi, atd. atd.?

06

Abychom se pokusili proniknout k tomuto divnému, při bližším ohledání téměř absurdnímu fenoménu moderních společností, musili bychom přihlédnout k mnoha okolnostem a souvislostem, na které nejsme obvykle vůbec zvyklí myslet. Vydalo by na knihu, kdybychom všechny aspekty měli vyčerpat. Proto mi dovoluňte, abych zvolil jen jednu cestu, a přitom si budeme vědomi toho, že je ještě celá řada dalších cest, kterými by bylo zapotřebí také projít, abychom problémem zvážili a zhodnotili po všech stranách, pokud to je vůbec v lidských možnostech.

07

Mám za to, že kořenem všech nejasností a absurdností je náš podivný vztah – nevztah k samotné smrti. Když jde o ni, jako by náš jinak chladně rozvažující rozum utrpěl šok: jsme najednou jakoby vyhozeni z obvyklých každodenních kolejí, postaveni před skutečnost, před níž se cítíme ohroženi a bezmocni, před skutečnost, tváří v tvář které máme pocit podobný pocitu myšky před blížícím se k ní hadem. Smrt vidíme právě jako smrtelného, fatálního nepřítele a dokonce jakéhosi netvora, který bezhlavě a nesmyslně ničí nejen lidi, ale všechno živé. A jedině, co dovedeme podnikat, jsou všemožné pokusy na toto hrozné nebezpečí zapomenout, vyhnat každé pomýšlení na onoho netvora či – jak říkám – na „zubatou“ – z hlavy, jednat a chovat se, jako by smrti nebylo. Tento pštroší způsob přijímání osudu je ostatně velmi rozšířen i v mnoha jiných případech. Právě nedávno nás ujišťovali oba premiéři obou republik naší rozpadající se federace, že učiní všechno, co bude v jejich silách, pro to, aby občané obou republik pocítili rozdělení státu co nejméně. Také náš stát, o který se nikdo ze živých nepříčinil a nezasloužil a o který – podle nikdy nezrušeného zákona – se nejvíc zasloužil Tomáš Garrigue Masaryk, má zahynout, má být popraven co možná bezbolestně pro všechny pozůstalé. Tento barbarský přístup k vlastní minulosti i k vlastní budoucnosti je velmi rozšířen a je naprosto charakteristický i v otázce samotné smrti lidské.

08

Podívejme se, co vlastně znamená smrt ve světě živých bytostí. Pokud jsme vyrůstali v církvi a více méně důvěrně jsme se po léta seznamovali se slovy a s

myšlenkami Písma, tj. s nejrůznějšími biblickými tradicemi, je nám dobře známo slovo apoštola Pavla, které praví, že „odplata za hřích je smrt“. Kdybychom to chtěli brát doslovně a tak, jak to vytrženo ze souvislostí všeho druhu stojí a leží, pak prostý fakt, že *de facto* každá živá bytost je od počátku svého bytí zasvěcena smrti, by nás musel vést k závěru, že také všechny tyto živé, ale smrtelné a vskutku umírající bytosti se něčím provinily a že zhřešily. Pak ovšem bychom se museli tázat, proti jakému zákonu, příkazu, proti jakému kritériu nebo normě se vlastně prohřešily. Apoštol Pavel sám má na to poněkud problematickou, protože *de facto* mytickou, mytologickou odpověď v podobě hypotézy, že lidský prvotní hřích deformoval a vinou zatížil všechno stvoření. To mi připadá spíše jako magie než jako theologie. Je snad možný i jiný výklad?

09

Bible nám vskutku poskytuje také jiná pojetí. Starý zákon není ještě dotčen řeckou a tedy mimo-hebrejskou a mimo-biblickou, cizorodou myšlenkou tzv. dokonalostí, o které spekulovali křesťanští theologové a filosofové od doby upadajícího helenismu (který sám byl upadlým helénstvím, řečtívím), a doklady najdeme na celé řadě míst SZ, např. v žalmech, v knize Kazatel, Přísloví a také v knize Job, kde se lze dočíst, že před očima Hospodinovými neobstojí nejenom nic pozemského, ale ani nebesa, ba „ani svatí jeho“, a – jak zase čteme jinde – jak pevným úmyslem a plánem Hospodinovým je nejenom „nová země“, ale také „nové nebe“, vůbec všechno: čteme přece: staré věci pominuly a aj, nové všechno učiněno jest. Víra znamená oči obrácené k tomu novému a opuštění toho, co už bylo, co je staré. Prorok nás jménem Hospodinovým vyzývá, abychom se odvrátili, otočili pryč od toho, co bylo, od věcí „starodávních“, a všechnu svou mysl a pozornost soustředili k tomu novému a překvapivému, co činí Hospodin: k oněm novým silnicím na moři a novým tokům řek skrze pustiny. Kdo se obrací nazpátek, s tím to dopadne jako s Lotovou ženou.

10

Podle evangelia se Ježíš označil nejenom tak, že on sám je cesta a pravda, ale že je život. Život vždycky chápeme jako protivu a opak smrti, a smrt jako nepřítelkyni a ničitelku života. Je to správné chápání vztahu života smrti? Podívejme se, jak věci vypadají tam, kde se ještě vůbec nevyskytuje člověk. Je smrt opravdu takovým škůdcem života, jak si to obvykle myslíme? Zdá se, že onen zápas mezi životem a smrtí byl už dávno vyřešen vítězstvím života. To, že jsme tu dnes my, lidé, že se organismy po dlouhé milióny, ano po více než tři miliardy let vyvíjely k vyšším a vyšším formám a že se po celou tu obrovskou, nepředstavitelně dlouhou dobu, tj. po nesmírně dlouhé věky trvajícím čas, život udržel bez přestávek a přerušení, znamená, že smrti bylo už dávno vyrváno vítězství a že byla zapřažena do služeb života.

11

Kdyby nebylo smrti, zůstaly by organismy konzervativně stále stejné, neměnily by se a nevyvíjely by se. Jedním z nejvýznamnějších prostředků pokroku a vývoje v říši živých bytostí je právě smrt, to, že organické tělo se rodí, vyrůstá, stárne a umírá. V tom, že život jde odněkud někam, že směřuje kupředu, že má ještě nenastalou, neurčenou, dopředu nenalinkovanou budoucnost, je právě velikost a

sláva života. Byli to Řekové, kteří nám Evropanům nasadili do hlavy myšlenku, že velikost a sláva je v neměnnosti. To je něco neprosto cizího myšlení proroků a vůbec myšlení hebrejskému, je to cizí těleso v křesťanství a v křesťanské theologii. Konkrétně je to především Aristotelés, který první formuloval onu pojmovou konstrukci „boha“, který je příčinou všech změn a všeho pohybu, ale sám je nehybný. Nehybný bůh je modla; nezáleží na tom, zda je tato modla udělaná rukama anebo vytvořená myslí, představami anebo jako pojmová konstrukce. To je právě ten základní rozdíl mezi bohem filosofů a Bohem Abrahamovým, Izákovým a Jákobovým, na který tak mocně poukázal Pascal.

12

Pozitivní význam a takřkajíc konstruktivní smysl smrtelnosti a smrti dlouho unikal lidskému chápání, a muselo přijít množství pokusů, jak i v lidském vědomí zapojit smrt do života. Středověký způsob, postavit kostel doprostřed vesnice a obklopit jej nejprve jakousi zahradou hrobů, připomínkou zemřelých příbuzných, přátel, známých a později v městech také neznámých, měl v sobě cosi hluboce smysluplného a důležitého; ne nadarmo tam bylo možno se všude setkávat s připomínkou „memento mori“, pamatuj na smrt. Tady nemuselo a zejména dnes nemusí jít o nějaké pochybné odvádění pozornosti od životních strastí a poukazování na „onen svět“, ale především a na prvním místě o poukaz k tomu, že člověk je či spíše se teprve stává vskutku člověkem, teprve když narazí na jakousi mez, hranici, řečeno s Jaspersem, když se dostane do tzv. „mezní situace“. Všichni přece dobře víme, jak člověk, který nikdy neprošel hlubokým utrpením, otřesem, kdy se mu zakymácely všechny opory a jistoty, ještě není, ještě se nestal plně člověkem. Říkáme někdy, že někdo je nesnesitelně zdravý, a chceme tím říci, že člověk, nepostižený vážnou nemocí nejen ještě „neuzrál“, ale jako by ještě nevstoupil do společenství lidí, kteří už tu zkušenost bezmoci a beznaděje mají za sebou. V témž smyslu nedospěli ještě ti, kdo si plně neuvědomili svou smrtelnost, kdo se ještě nenaučili každý den svého života považovat za potenciálně poslední, kdo nejsou každý den, ba každou hodinu připraveni opustit všechno, co mají a co dělají, opustit i svůj celý dosavadní život a vykročit do onoho neznáma, které je ještě mnohem temnější a neprůhlednější než ono neznámo, do kterého na výzvu poslušně kdysi vykročil praotec Abraham, tehdy ještě původním jménem Abram.

13

Můžeme si tedy nyní na pozadí ozřejmeného podmíněně pozitivního smyslu smrti postavit otázku: proč vlastně, z jakých nejhlubších, ale skutečných důvodů chceme považovat trest smrti za nepřijatelný, za absolutně nepřijatelný? Máme vůbec nějaký takový pravý důvod? Nezdá se, není dokonce na výsost pravděpodobné, že nechceme, ba že si ani nemůžeme dovolit svůj pravý důvod vyslovit, ba že si jej nemůžeme ani sami ve svém nitru, před svým svědomím připustit? Není to jedno velké pokrytectví, když děláme zásadní věc z problému, který se týká několika málo, nanejvýš desítek, v celém civilizovaném světě snad stovek lidí většinou pochybných, snad nenapravitelně poškozených povah, zatímco si neděláme svědomí v případě miliónů lidí normálních, nejen svým nejbližším, ale celé normální společnosti jinak potřebných a užitečných, kteří

třeba vůbec bojovat a válčit nechtěli, které válka jen strhla, nebo kteří byli jen svedeni falešnými ideologiemi, jimž ostatně často podléháme i my, jenomže zvláštní náhodou nebo spíše milostí na to nedoplácíme hned svým životem? Existují celé spolky a organizace usilující o prosazení zákazu trestu smrti. Viděli jste nebo slyšeli jste někdy o spolku, který by se zaměřil na energickou pomoc a záchranu dětí, jejichž zdraví a dokonce životy jsou ohroženy ne pouze válkou, jako dnes o tom takřka obden slyšíme z Jugoslávie a z bývalého Sovětského svazu, ale třeba hladem a žízní a zimou a epidemiemi např. v Africe? Samozřejmě takové spolky a organizace vskutku existují, ale málokdo se o nich dozví, málokteré noviny o jejich práci píší. Proč nás smrt tisíců a desetitisíců dětí, které se ničím neprovinily, netrápí a neděsí mnohem víc než smrt provinivších se lidí, řádně odsouzených? Nemluvě o umělých potratech a o všem, co ohrožuje životy dětí ještě nenarozených, ba dokonce generací, jejichž rodiče se ještě nenarodili a které tolikerým způsobem odsuzujeme k životu poškozenému a nemocemi a smrtí od počátku mnohem víc nakaženému, takže mnohé z nich také k smrti, která je zasáhne dříve, než dospějí.

14

Mluvím o tom všem proto, abych zpřítomnil okolnosti a souvislosti, na které nesmíme zapomínat, když uvažujeme o trestu smrti. To není a nikdy nesmí být izolovaný problém, ale problém, který si musí zachovat určité dimenze v relaci k dimenzím jiných problémů, na které bohužel často zapomínáme. Nesmí se nám stávat, abychom se pokoušeli si sami před sebou (pochopitelně nám to nic nepomůže před Bohem) vybudovat nějaké pochybné alibi, odvést svou pozornost k okrajovým záležitostem, abychom se nemuseli zabývat tím hlavním. To by bylo pokrytectví, které odhaloval Ježíš, když vytýkal farizeům, že váží mátu a kmín a odvádějí desátky, ale nestarají se o své nejbližší spolulidi ani v rodině, tím méně pak v širší společnosti. To neznamená, že problém trestu smrti může a smí být bagatelizován. Není to však kruciólní problém naší společnosti a ostatně žádné společnosti. Toho si musíme být vědomi. A potom můžeme lépe připraveni přistoupit k tomuto druhořadému, sekundárnímu problému.

15

Jedním z hlavních – a po mém soudu platných – argumentů proti trestu smrti je hrozná zkušenost mnoha společností, že k smrti byli nespravedlivě a neprávem odsouzeni lidé nevinní. Zase tu je třeba upozornit na to, že jde jen o částečný problém: skutečným, celým problémem je, že jsou i k menším trestům nespravedlivě odsuzováni lidé nevinní. My starší ještě dobře pamatujeme, kolik lidí bylo odsouzeno ne pouze k trestu smrti, ale i k trestům těžkého dlouholetého žaláře ne pouze za okupace a tedy za války, ale potom v padesátých a dokonce ještě na počátku šedesátých let, a kolik – to už méně – v letech sedmdesátých a osmdesátých. Zase je tu třeba si uvědomit, jak jsme sami vinni tím, že jsme k tomu mlčeli (to se sice netýká vás mladých, kteří jste na tom mlčení tehdy neměli ještě žádný podíl; ale jste si jisti, že dnes neexistují žádné případy nespravedlivých rozsudků, proti kterým by bylo třeba protestovat? jak to víte? budete se někdy v budoucnosti zase vymlouvat, že jste o tom nevěděli, jak se o to někdy pokoušejí generace vašich rodičů a dědů?).

16

Obvykle říkáme, že trest smrti je trest absolutní. Je to křesťansky zdůvodnitelné? Řekové například to tak neviděli: smrt pro ně nebyla tím posledním, tou nejhorší eventualitou, jak je vidět v jejich povídkách či mýtech o mukách Tantalových nebo a potrestání Sisyfově apod. Nedovedeme si skutečně představit nic hroznějšího, nic – paralogicky řečeno – „absolutnějšího“ než smrt? ...